

RÉGIÓK, REGIONALIZMUS, GAZDASÁGI KAPCSOLATOK ÉS AZOK ELŐZMÉNYEI A MAI EURÓPÁBAN

REGION, REGIONALISM, ECONOMIC RELATIONS IN TODAY'S EUROPE

DR. DÖMÖK CSILLA PhD, adjunktus

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Germanisztika Intézet
Német Nyelvű Irodalmak Tanszéke

Abstract

Regions and regionalism are rather flourishing in Europe. But what do regionalism and the expression “Europe of regions” exactly mean? There are three approaches to the question: first, the concept of cross-border interregionality between the Member States of the European Union; second, the effort to make regions the basic building blocks of European integration instead of states; and finally, the objective to introduce a three-tier structure to the European Union which would extend the already existing tiers of the European Union and the Member States with a third one, the territorial units within nation-states. The first approach (interregional cooperation) has long been adopted; the second approach (the vision of Europe made up of regions instead of states) is rather utopian. The third one is subject to fierce debates: a three-tier European Union with European, nation-state and regional levels. Although the form, motives and causes of movements promoting regionalism may vary greatly,¹ their purpose is the same for autonomous, federalist and separatist movements alike: to relativise the existing central nation-state. Thus, advancing European integration has become a natural ally for them as – from their perspective – it meant the dysfunctionality of traditional nation-states. A supranational and therefore multinational and multicultural community promises much more room for development than a classic nation-state.

A „régiók Európája”

Bármily sokrétűek legyenek is a regionális mozgalmak megjelenési formái, indítékai és okai,² közös bennük a céljuk, legyen szó autonóm, föderalista vagy szeparatista mozgalmról: a fennálló centrális nemzetállam relativizálása. Emiatt az előrehaladó európai integráció természetes szövetségesként jelent meg számukra, mely szempontjukból a hagyományos nemzetállam működésképtelenségét jelentette. Egy nemzetek fölötti és ezáltal többnemzetiségű, továbbá multikulturális közösség lényegesen több regionális kibontakozási lehetőséget ígér, mint a klasszikus nemzetállam.

Ennek ellenére a regionalizmus és az európai integráció csupán a 80–90-es évek fordulóján kapcsolódhatott össze hatékony módon a „régiók Európája” alapelv mentén. Miután az európai integráció a második világháború Európa-eszméjéhez fűződő remények nagy részét beváltotta, mára sok európai számára teljesítette célját, az integráció további lépései váltak szükségessé. Sokak szemében az Európai Unió szuperállammá, tengeri szörnyyé válik, amely a nemzetállamokkal, mint demokratikus alkotmányos államokkal azok vívmányait is felemészti.³ Ebben a helyzetben az integrációs folyamat regionalizációja jogorvoslatot ígér. A föderalizmus és szubszidiaritás elveivel összhangban a regionalizációnak

az Európai Unió irányában tovább haladva új legitimitációt kell teremtenie és ezáltal elfogadását elősegítenie.

Mit értünk regionalizáció alatt, mire gondolunk a „régiók Európája” kifejezés hallatán? Három felfogás húzódik meg mögötte:⁴ elsőként az Európai Unió tagállamai közötti határon átnyúló interregionális koncepció; a következő az a törekvés, hogy a régiók az államok helyett az európai társulás alap-építőkövévé váljanak, és végül az a célkitűzés, hogy az Európai Unió egy három szintű struktúrává alakuljon át, amelybe az Európai Unió és a tagállamok már két meglévő szintjéhez egy harmadik szint, a nemzetállamokon belüli területi egységek szintje is beépül. A régiók közötti együttműködés első koncepciója konvencionális és régóta használatos, a második értelmezés, a csak régiókból és nem államokból álló Európáé utópisztikus. A viták középpontjában viszont a harmadik változat áll, egy háromszintű Európai Unió, európai, nemzetállami és regionális szintekkel.

Először is azt kell tisztázni, hogy európai kontextusban mit értünk értelemszerűen régiók, területi egységek alatt, amelyek a harmadik szintet képviselik. Az 1988-ban az Európai Parlament által kibocsátott „A regionalizáció közösségi alapokmánya” az alábbiak szerint definiálja a régiót: „Jelen kartában régió alatt egy területet értünk, amely földrajzi szempontból egyértelmű egységet képez, vagy területek hasonló együttesét, melyek egy önmagukban zárt szerkezetet képeznek. Az itt élő népességet bizonyos elemek jellemzik, akik az ebből adódó sajátosságokat megőrzik és ezeket tovább szeretnék fejleszteni, hogy a kulturális, társadalmi és gazdasági haladást előbbre vigyék. Egy adott népesség közös elemei alatt a nyelvi, kulturális, történelmi tradíció és a gazdaság és közlekedés területén megnyilvánuló érdekek közös jegyeit értjük.”⁵

„Egy földrajzi szempontból egyértelmű egység”, „területek hasonló együttese”, „népesség, mely a nyelv, a kultúra, a történelmi tradíciók, érdekek tekintetében hasonló elemeket mutat” – kézenfekvő, hogy az ily módon homályosan körülhatárolt területek nem jelenthetnek megbízható alapot az Európai Unió harmadik szintje számára. Ez az Európai Unió vélhetőleg a régió kutatásban vagy a vágyak és szándékok szintjén létezik, de cselekvőképességét tekintve és jogi szempontból nem létezik.

Szintúgy kevésbé használhatók azok a „régiók”, amelyeket az Európai Bizottság regionális politikája számára célterületként definiált.⁶ Ezek nem egyebek statisztikai mennyiségeknél, anélkül hogy az egyes területi egységeknek a törvényhozásban, közigazgatásban és joggyakorlatban meglévő kompetenciáit, intézményi struktúráját vagy az egységállam döntéshozatalában való részvételét figyelembe vennék. Ha mégis szemügyre vesszük a régiók cselekvőképességében rejlő közös jegyeket, azt tapasztalhatjuk, hogy a „régió mint statisztikai címke” mögött Európában igen csak eltérő valóság tartalmak jelennek meg.

Ez azt jelenti, hogy a régiók alapzata, amely egy harmadik európai szint szempontjából számba jön, rendkívül heterogén. A spektrum az unitárius tagállamok önállóság nélküli közigazgatási egységeitől (például Írországból) a németországi szövetségi tartományokig terjed, melyek alkotmányos és költségvetési autonómiával, továbbá véleményezési joggal rendelkeznek országos szinten. Ebből adódik, hogy nem csak az európai struktúrák harmadik szintjén történő berendezkedés iránti potenciális politikai érdek, hanem az Európai Unió tagállamainak ehhez a folyamathoz szükséges forrásai is aránytalanul oszlanak meg.

Az európai integráció előzményei

A német tartományok előretörésének a mozgatórugói elsősorban a súly-áthelyeződésekből adódtak, amelyek Németország szövetségi rendszerének következtében alakultak ki. Az integráció szükségképpen a német szuverén jogokról való lemondást jelenti az Európai Közösség számára. Németország integrációs kompetenciája alapján (Alaptörvény 1. bekezdés 24. cikkely) a szövetség jogosultságokat ruházhat át az európai szervezeteknek, úgy saját jogosultságait, mint a tartományokét is, és mindkettőt, anélkül hogy ehhez a szövetségi tanács jóváhagyására szükség lenne. Ily módon az Európai Közösség alapítása óta számos tartományi törvényhozási kompetencia került európai szintre.⁷

A szerződésekben kiemelten felsorolt szuverén jogok átruházásán túl végbement a tartományi kompetenciák „lopakodó” aláásása. Az EGK-szerződés 235. cikkelye, amely a szerződés hiányosságainak megszüntetését irányozza elő azon esetekben, amikor a közösség cselekvése válik szükségessé céljaik egyikének az eléréséhez, lehetővé tette az Európai Közösség ún. „kompetencia-önkiszolgáló rendszerét”. A kompetenciák kiterjesztése a gazdasági területen kívül a belpolitika szinte valamennyi azon területére kiterjedt, amelyek a tartományok „legszentebbjéhez” tartoznak: önkormányzati igazgatás, oktatási- és felsőoktatási rendszer, rendőrség és médiák. Ez egyértelművé tette a tartományok számára, hogy a politikai lényegük forog kockán.

A szövetség törvényhozási kompetenciáinak átkerülése a közösség szintjére azt okozta, hogy a súlypontok a tartományok kárára tolódtak el. Ugyanis egy ilyen átalakulás megfosztja a tartományokat a szövetségi törvényhozásba való beleszólási joguktól, amelyet tiltakozás vagy szavazatmegtagadás formájában gyakorolhatnak. A „részvételi föderalizmus”, amire a tartományok az utóbbi évtizedek során támaszkodhattak, azáltal hogy az eredeti törvénykezési jogosultságuk részeit a szövetségi tanács vétőjoga ellenében a szövetségnek átruházott ügyekre cserélték, ebben az értelemben hiábavalóvá vált.

Ehhez társultak még a közösség részéről a tartományi hatáskörök központi elemébe, a közigazgatásba történő beavatkozások. Az az alaposság, amellyel a Tanács és a Bizottság a hatáskörében rendelkezéseket hoz és irányvonalakat szab meg, időközben legendássá vált. Beszűkítik azt a játékteret, amellyel a német szövetségi alkotmány a tartományokat a szövetségi jog gyakorlásában felruhazza. A részletek perfekcionista módon történő szabályozásának példái az „Euro folklór” részét képezik, melyek a kormányváltás előkészítéséről hozott irányvonalaktól a mezőgazdasági haszongépjárműveken keresztül a dohány-címkézés előírásaiig terjednek.

Ennek a folyamatnak az előfeltétele, hogy az európai integrációt a kezdetektől fogva egy ún. „tartományi érzéketlenség” sújtotta. A közösség jogrendje államok közötti nemzetközi jogi szerződéseken alapszik, amely az államokra, mint szerződő felekre bízta, hogyan szabályozzák az államon belül a szuverén jogok átruházását. Ennek megfelelően a közösségi jog a Maastrichti szerződés létrejöttéig az európai szinten belül csak tagállamokat ismert, tartományokat és régiókat nem. A régiók a szerződés szempontjából senki földjének számítottak. Következésképpen csak az államok képviselőinek volt közreműködési joguk az átruházott hatáskörök gyakorlásában a közösség szervezeteiben, míg a tartományok még a tőlük elvett hatáskörök részkompenzációját sem élvezhették.

A tartományi kormányok voltak eleinte, akik a tartományi parlamentek helyett a Szövetségi Tanácson keresztül beleszólási jogokat kaptak, így nem a Szövetségi Parlament, hanem a Szövetségi Kormány az, amely az euro-politikai jogköröket gyakorolja. Ebből alakult ki az Európát érintő politikai döntések legitimációs deficitje, amit az Európa Parlament sem tudott kompenzálni.

A szövetségi állam egyensúlyának eltolódását tekintve a tartományok problémája nem meglepő, az európai integráció során a folyamat áldozataivá válhatnak, mely végül azt eredményezte, hogy a tartományok egyfajta „magasabb közigazgatási egységek szövetségére” süllyednek a szövetségi állam „közigazgatási provinciájában”.⁸ Éppoly kevésbé meglepő, hogy a tartományok védelmi stratégiája kettős irányt vett. A védekezés egyrészt a szuverén jogok további elvándorlásának szigorú kontrolljára irányult, másrészt – a részvételi föderalizmus logikájának megfelelően – a már elveszített hatáskörök gyakorlásába történő beleszólásra irányult. Ez a kettős védelmi stratégia természetesen egy szerre két szinten nyilvánult meg: államon belül és európai szinten egyidejűleg.⁹

Az államon belüli szinten történő szuverén jogok elvándorlásának kontrollja nem jelent mást, minthogy a kaput, amelyen keresztül ez az elvándorlás végbemegy, azaz Alaptörvény 24. cikkely 1. bekezdés révén, lezárják. Méghozzá azáltal, hogy vagy a szövetség integrációs hatalmának kizárólagos tartományi kompetenciáit vonják meg vagy hogy valamennyi, illetve egyes kompetenciákat a Szövetségi Tanács jóváhagyásához kössék. A beleszólási jog államon belüli szinten azt jelenti, hogy a tartományok szövetségen belül az európai ügyeket érintő véleménynyilvánításban döntő mértékben vesznek részt az illetékes európai szervek döntéseik előkészítésében.

Európai szinten a tartományok védelmi stratégiája nem jelent mást, minthogy a közösség „tartományi érzéketlenségét” megszüntessék, és a figyelmet a tartományok és régiók szubnacionális szintje felé irányítsák: egyrészt a szubszidiaritás elv közösségi jogban történő rögzítésén keresztül, másrészt azáltal, hogy a tartományokat és egyéb nemzetek fölötti egységeket közvetlen módon Európa politikai akaratnyilvánítási folyamatába kapcsolják be azzal, hogy saját képviselőik a Tanácsban és egy rendkívüli regionális kamarában közreműködnek. Ez nem más, mint a „régiók Európája” program.

A német tartományok ezen védelmi stratégiája a 80-as évekből datálódik, amely eleinte csak részeredményeket tudott elérni. Majd csak a maastrichti szerződés és az ezáltal életbe lépett alaptörvényi változtatások hozták meg az első tényleges áttörést.

A Maastrichti Unió szerződés és az Alaptörvény új Európa cikkelye

A Maastrichti Unió Szerződés és az Alaptörvény új Európa-cikkelye szoros összefüggésben álltak keletkezésük történetét tekintve és érdemben is. A tartományok euro-politikai szerepét új jogi alapokra helyezték. Mi volt tehát az Unió Szerződés és az új Európa-cikkely hozadéka?¹⁰

Az Unió Szerződés a tartományok előzetesen megfogalmazott konkrét tárgyalási céljain mérhető. Az 1990. júniusi miniszterelnöki konferencia négy alapkövetelésről döntött:¹¹ a szubszidiaritás elvének rögzítése a közösség szerződéseiben; egy regionális tanács létrehozása; a minisztertanács megnyitása a tartományok és régiók képviselői számára; és a tartományok és régiók saját panasztételi jogáról.

A három első követelést bevették az unió szerződésbe, habár csak olyan megfogalmazásokba, amelyek többé-kevésbé eltérnek a tartományok idevágó javaslataitól és az ezzel kapcsolatos elképzeléseiktől. Ezzel szemben a tartományok önálló panasztételi joga nem szerepel a szerződésben. A Szövetségi Kormány alkotmányjogi megfontolások alapján nem azonosult ezekkel a követelésekkel, úgy hogy ezt a pontot egyáltalán nem iktatták be a tárgyalásokba.

- (a) A szubszidiaritás elvét először a közösségi jog általános alapelveként fogalmazták meg. Az unió céljait, így a szerződés általános céljait a szubszidiaritás elvének figyelembevételével mellett kell megvalósítani, mely során a 3.b cikkely definíciójára hivatkoznak. Abban ez áll:

- „1. A Közösség a jelen szerződésben felruházott jogosultságok határain és kitűzött céljai keretein belül jár el/cselekszik.
2. Azokon a területeken, amelyek nem esnek kizárólagosan a hatáskörükbe, csak akkor jár el a Közösség a szubszidiaritás elve szerint, amennyiben és ameddig a figyelemmel kísért **intézkedéseket** a tagállamok szintjén nem lehet megfelelően elérni és ezáltal tartalmuk vagy hatásuk miatt a közösség szintjén jobban elérhetőek.
3. A Közösség **intézkedései** nem léphetnek túl a szerződés céljai eléréséhez szükséges mértéken.”

A szubszidiaritás cikkely 1. és 3. bekezdéseinek jelentősége összevetve vitathatatlan. Az 1. bekezdés a kompetenciák korlátozásának előírásaként értendő; a közösség tevékenységét a korlátozott egyedi meghatalmazás elvéhez kötik. A 3. bekezdés köti a közösséget a viszonylagosság elvéhez. A 2. bekezdés értelmezése azonban hevesen vitatott.¹² Kimondja, hogy a közösség csak akkor cselekedhet, ha és amennyiben a célok a tagállamok szintjén egyrésztől nem „megfelelőképpen”, másrésztől a közösség szintjén „jobban” elérhetőek. Ez a megfogalmazás egy kompromisszum, amely két fogalmat kombinál. Míg a „nem megfelelőképpen” megfogalmazás egyértelmű korlátot jelent a közösségi kompetenciák számára, addig a „jobban” kikötés a Közösségnek szélesebb teret enged a kompetenciákban. A tartományok ezért a szerződés ezen kompromisszumos megfogalmazásában „az „európai centralista folyamatok egyértelmű elutasítását”¹³ hiányolják.

- (b) A Minisztertanács összetételét a szerződésben (az Európai Közösség Szerződése 1. bekezdés 146. cikkely) a tartományi és regionális miniszterek közreműködési lehetőségén keresztül kibővítették. Eddig valamennyi tagnak a Tanácsban a mindenkori tagállam központi kormányához kellett tartoznia. Mostantól csupán a „miniszter” státusz bír jelentőséggel, lényegtelen, hogy a központi kormány vagy egy tartományi vagy regionális kormány képviseléről van szó. Ezáltal az előzőekhez képest erőteljesebben és hatékonyabban érvényesíthetők a közösségben a regionális érdekek. Ezen követelések keresztülvitele egyébként nem a német, hanem a belga delegációnak köszönhető. Az előírás alkalmazását államon belüli szabályozásokra hagyja.
- (c) Az Unió Szerződés (Európai Közösség Szerződése 198a. cikkely) tervezi továbbá egy „Régiók Bizottságának” a felállítását. Ennek a Bizottságnak pusztán tanácsadói szerepe van és a regionális és helyi területi testületek 189 tagját foglalja magába, közöttük 24 német tagot. A szerződés szerint a bizottságnak számos ügyben kötelező konzultálnia. Ehhez tartoznak az általános képzésben, a kulturális életben, továbbá az egészségügyben megvalósuló támogató célkitűzések, az Európán kívüli hálózatok és a regionális politika egyes kérdései. A regionális bizottság ezen felül valamennyi európai kérdésben állásfoglalást nyilváníthat.

Nem kisebb jelentőségű az alaptörvény 23. cikkelyében szereplő a tartományok pozícióinak közösségi jog szempontjából történő megerősítése az államon belüli pozícióinak megerősítésével szemben. A végrehajtási törvényekkel és egy a szövetség és a tartományok közötti kormányzati megállapodással kapcsolatban három témát szabályoz, amelyek a jelen összefüggésben jelentőséggel bírnak: a szuverén jogok átruházása az Európai Unióra, a tartományok közreműködése az államon belüli európai politikát illető döntési folyamatban és végül az Európai Unióval szembeni külső képviselet.¹⁴

Az új Európa cikkelyt érő kritikák, amennyiben a tartományok túlzott hatalmi növekedését bírálták, elsősorban három érvet hoztak fel:

- (1) Az Európa cikkely a Maastrichti Szerződés „illegitim” gyermeke. Sokan „zsarolói konstellációról”, „vásárlási lázról” beszéltek, amelyben a tartományok minden után nyúltak, ami hatókörükben volt.¹⁵ Ezzel a bírálattal állítható szembe, hogy az alkotmányjogilag eltervezett döntésekben való részvételre feljogosító kompetenciák arra valók, hogy éljenek ezekkel. A kapcsolások (ún. junktimok) és csomagtervek is hozzátartoznak a mindennapi normál politikai ügyletekhez.
- (2) A szuverén jogok átruházásának a Szövetségi Tanács alkotmányozó többségének jóváhagyásához kötése integrációellenes és Németországot nem teszi „Európa felé alkalmassá”. Ezzel ellentétes, hogy a tartományok mindaddig teljes mértékben támogatják az európai integrációt és végül a Maastrichti Szerződésben új kompetenciákat adtak át a Közösségnek. Másrészt: amennyiben igaz az, hogy a további szuverén jogok átruházásának alkotmánymódosító hatása van, akkor konzekvens, hogy általánosságban az alkotmánymódosításhoz tervezett eljárásokat ezen a területen is gyakorolják.
- (3) A tartományok európai akaratnyilvánítási folyamatban való részvétele gyengíti Németország integrációs politikai cselekvőképességét. Ez a felfogás arra a feltevésre támaszkodik, hogy a német tárgyalási pozíciók a Szövetségi Tanács által nyújtott kényszerítő mandátumhoz való kötése semmisé teszi a sikeres tárgyalások esélyét.

A szubszidiaritás elve a gyakorlatban

A szubszidiaritás elvét, amelyet először a tartományok ösztönzésére vettek fel a közösségi jogba, ironikus módon közvetve javára válhat a tartományoknak, mivel ez, mint az uniós szerződésben kialakításra került, csak a Közösség tagállamaival kapcsolatban és nem a nemzetek közötti egységekben tudja hatását kibontakoztatni. Egy ilyen közvetett hatásnak is az előfeltétele, hogy a szubszidiaritás elve kialakíthat a Közösség és a tagállamok között egy világos kompetencia-megosztást. Ez azonban igen kétséges.

Az Európai Közösség Szerződése az államok alkotmányaival szemben nem irányozza elő az illetékességek behatárolását és juttatását, hanem a Közösség szervezeteit normál esetben bizonyos integrációpolitikai célokra kötelezi, amelyeket megfelelő „intézkedésekkel” kell elérni. A funkcionális, többnyire szektorokat átfogó feladatkielölések alapelvét a szubszidiaritás elvének elrendelése nem sérti meg. A képlet, hogy a Közösség csak akkor cselekedhet, ha a szerződésben foglalt célokat a tagállamok nem „megfelelően” és a Közösség által „jobban” képesek elérni, nem ad kézzelfogható, egyértelmű kritériumokat, amelyek segítségével a Közösség szabályozási igényei hatékonyan háríthatók/visszautasíthatók. „Az jogkörök kérdésében történő döntést a szervezetek és a döntéshozók szubjektív megítélésére bízta, amelyeknek nem lehet eleve alárendelni az elv szisztematikus és restriktív alkalmazásához fűződő természetes érdekét.”¹⁶

Összegzés

„Az állam egyszerre túl nagy és túl kicsi.”¹⁷ Napjainkban egyre inkább a nemzetek feletti politikai szint erősítésére, a régiók kialakítására van szükség. Korunkban a nemzetállamok nincsenek könnyű helyzetben, az államot a globalizáció hatásai és a magát az államot alkotó részek elidegenedése tartják folyamatos készültségben. Erre a kihívásra adott válasz volt az Európai Monetáris Unió létrejötte, mely a világpiacon gazdasági nyomására

reagált, illetve az előbb említett Maastrichti Szerződésben megfogalmazott szubszidiaritás elve. Ha összegezni szeretnénk a regionalizmus megerősödésének okait, a következőkben foglalhatók össze: gazdasági okok, bizonyos gazdasági problémák egyszerűbb kezelhetősége, az ún. „kooperatív, kommunikatív államideál” megjelenése. Okként említhetjük még az ún. eurobürokráciától való tartózkodást, a döntéshozatal láncolatának lerövidítését, mellyel ellensúlyozni lehet a gazdasági illetve a politikai integrációt. Vagy említhetjük még az ún. euroregionalizmust, azaz a határok menti együttműködés felerősödését, illetve az összetartozás és identitástudat korábbi formáinak megerősödését. Mindenki számára nyilvánvaló, hogy a regionalizmus csak akkor tud igazán érvényesülni, ha valamennyi összetevője, mint pl. a gazdasági kohézió, a földrajzi jellemzők, a kulturális identitás, és a területi mobilizáció egyszerre van jelen adott területen. Amennyiben valamely alkotóelem hiányzik, már maga a regionális területi egység is kérdésessé válik.

Jegyzetek

1. Dirk Gerdes: Regionalismus als soziale Bewegung, Frankfurt/New York 1985; Wolfgang Lipp: Industriegesellschaft und Regionalkultur, Köln 1984; Hans-Georg Wehling: Regionen und Regionalismus in Westeuropa, Stuttgart. 1987.
2. Dirk Gerdes (1985): Regionalismus als soziale Bewegung, Frankfurt/New York; Wolfgang Lipp: Industriegesellschaft und Regionalkultur, Köln 1984; Hans-Georg Wehling: Regionen und Regionalismus in Westeuropa, Stuttgart. 1987.
3. Manfred Brunner (1994): Kartenhaus Europa? Abkehr vom Zentralismus-Neuanfang durch Vielfalt, München.
4. Rudolf Hrbek (1992): Die deutschen Länder vor den Herausforderungen der EG-Integration, in: Bernhard Vogel/Günther H. Oettinger: Föderalismus in der Bewährung, Köln 9–33, 19f.
5. Az Európai Parlament döntése a közösség regionális politikájáról és a régiók szerepéről; Gemeinschaftscharta der Regionalisierung, Nyomtatásban in: Joachim Bauer: Europa der Regionen. Aktuelle Dokumente zur Rolle und Zukunft der deutschen Länder im europäischen Integrationsprozeß, Berlin 1991, 23–20., 33.
6. A támogatandó területek megállapításához a Bizottság a „Systematik der Gebietseinheiten für die Statistik” (NUTS), a Területi egységek statisztikai rendszerét használja, amely három szintet különböztet meg: NUTS I: 66, NUTS II: 174, NUTS III: 829 terület. V. ö. Kommission der Europäischen Gemeinschaft: Die Regionen in den 90er Jahren, 4. periodischer Bericht über die sozio-ökonomische Lage und Entwicklung der Regionen der Gemeinschaft, 1991.
7. Thomas Remmers (1992): Europäische Gemeinschaften und Kompetenzverluste der deutschen Länder, Frankfurt am Main. Tobias Busch: Bundesländer im Grundgesetz im Spannungsfeld der europäischen Integration, Plaffenweiler 1990.
8. Hans-Heinrich Rupp (1993): Maastricht – eine neue Verfassung? In: Zeitschrift für Rechtspolitik 211–213., 213.
9. Jochen Huhn/Peter-Christian Witt (1992): Föderalismus in Deutschland, Baden-Baden 217–238.
10. Franz H. U. Borkenhagen (1992): Vom kooperativen Föderalismus zum „Europa der Regionen”, in: Aus Politik und Zeitgeschichte B 42/ 36-44.
11. Joachim Bauer (1991): Régiók Európája”, Berlin 41–97.
12. Torsten Stein (1994): Subsidiaritát als Rechtsprinzip? In: Detlef Merten: Die Subsidiaritát Europas, 2. kiadás. Berlin 23-40; Detlef Merten: Subsidiaritát als Verfassungsprinzip, in: uo. 77–96.
13. Rudolf Hrbek (1992): Der Ertrag der „Verfassungsdebatte” von Maastricht: Ein Erfolg für den Föderalismus und die deutschen Länder, in: Jürgen F. Baur Europarecht – Energierecht Wirtschaftsrecht (Festschrift für Bodo Börner), Köln 125–149., 138.

14. Ruppert Scholz (1992): Grundgesetz und europäische Einigung, in: Neue Juristische Wochenschrift 45 2593–2601.
15. Wolfgang Philipp (1972): Ein dreistufiger Bundesstaat, in: Zeitschrift für Rechtspolitik, 433–438., 436.
16. Werner Weidenfeld (1994): Europa '96. Reformprogramm für die Europäische Union, Gütersloh 17.
17. Peter Wagstaff (1999): Regions, Nations, Identities. In: Regionalism in the European Union Portland 116.

Felhasznált irodalom

- Dirk Gerdes (1985): Regionalismus als soziale Bewegung, Frankfurt/New York Wolfgang Lipp: Industriegesellschaft und Regionalkultur, Köln 1984; Hans-Georg Wehling: Regionen und Regionalismus in Westeuropa, Stuttgart. 1987.
- Franz H. U. Borkenhagen (1992): Vom kooperativen Föderalismus zum „Europa der Regionen“, in: Aus Politik und Zeitgeschichte.
- Hans-Heinrich Rupp (1993): Maastricht – eine neue Verfassung? In: Zeitschrift für Rechtspolitik.
- Joachim Bauer (1991): Régiók Európája”, Berlin.
- Jochen Huhn/Peter-Christian Witt (1992): Föderalismus in Deutschland, Baden-Baden.
- Manfred Brunner (1994) : Kartenhaus Europa? Abkehr vom Zentralismus-Neuanfang durch Vielfalt, München.
- Rudolf Hrbek (1992): Die deutschen Länder vor den Herausforderungen der EG-Integration, in: Bernhard Vogel/Günther H. Oettinger: Föderalismus in der Bewährung, Köln.
- Rudolf Hrbek (1992): Der Ertrag der „Verfassungsdebatte“ von Maastricht: Ein Erfolg für den Föderalismus und die deutschen Länder, in: Jürgen F. Baur : Europarecht – Energierecht Wirtschaftsrecht (Festschrift für Bodo Börner), Köln.
- Ruppert Scholz (1992): Grundgesetz und europäische Einigung, in: Neue Juristische Wochenschrift 45.
- Peter Wagstaff (1999): Regions, Nations, Identities. In: Regionalism in the European Union Portland.
- Thomas Remmers (1992): Europäische Gemeinschaften und Kompetenzverluste der deutschen Länder, Frankfurt am Main. Tobias Busch: Bundesländer im Grundgesetz im Spannungsfeld der europäischen Integration, Plaffenweiler 1990.
- Torsten Stein (1994): Subsidiarität als Rechtsprinzip? In: Detlef Merten: Die Subsidiarität Europas, 2. kiadás. Berlin.
- Werner Weidenfeld (1994): Europa '96. Reformprogramm für die Europäische Union Gütersloh.
- Wolfgang Philipp (1972): Ein dreistufiger Bundesstaat, in: Zeitschrift für Rechtspolitik.